

ПІДРУЧНИК З УКРАЇНСЬКОЇ ЛІТЕРАТУРИ ЯК ЗАСІБ ФОРМУВАННЯ ҐЕНДЕРНОЇ КУЛЬТУРИ ПІДЛІТКІВ

Л. Б. Басюк

*старший лаборант кафедри комп'ютерних систем та мереж,
ДВНЗ «Криворізький національний університет»,
e-mail: leka_137@bk.ru*

У статті актуалізується питання гендерно збалансованого змісту навчальної літератури, зокрема підручника з української літератури. Акцентується увага на ролі шкільного підручника у формування гендерної культури підлітків.

***Ключові слова:** гендерна культура, гендерний паритет, зміст шкільного підручника, освітній простір.*

Постановка проблеми. Європейська зорієнтованість державної політики України, однією зі складових якої є реалізація принципу гендерної рівності, вимагає суттєвих змін у різних сферах суспільного життя, зокрема у системі освіти. Згідно з Національною стратегією розвитку освіти в Україні на 2012-2021 роки серед проблем сучасного освітнього простору є «недосконалість змісту освіти: державних стандартів освіти, навчальних планів, програм та підручників; низький рівень забезпечення навчальних закладів якісними підручниками» [3]. Враховуючи сучасні ідеологічні концепти демократизації, гуманізації освіти, один зі шляхів подолання недосконалості її змісту вбачаємо у внесенні гендерного компонента до освітньої системи, що відповідає загальному напрямку розвитку гендерної педагогіки й відповідає принципам освіти європейського простору. У сучасному вітчизняному педагогічному дискурсі гостро поставлена проблема гендерного компонента освіти. Вже класик педагогічної думки В. Сухомлинський у своїх працях («Методика виховання колективу», 1976 р.) звертав увагу на цю складову шкільного простору, говорячи про учнівську працю: «Треба так організувати діяльність колективу, щоб не було спеціально жіночих і спеціально чоловічих видів діяльності (це, однак, не означає, що найвищу фізичну працю мають ділити хлопці і дівчата). Не повинно бути таких трудових взаємовідносин, щоб дівчатка обслуговували хлопчиків і звалили таким чином до ролі домогосподарки. Те, що треба робити у домашньому господарстві, однаково вміло й старанно повинні робити чоловіки і жінки. Коли і є який розподіл у самообслуговуванні, то він має бути тимчасовим: сьогодні хлопці виконують одну роботу, завтра – іншу» [5, с. 575]. Особливої значущості набуває питання гендерної збалансованості навчальних матеріалів, зокрема підручника. Саме підручник є стрижнем системи засобів навчання, зміст якого не лише репрезентує знання з предмета, а й орієнтує учнівство, формує уявлення про реалії світу, скеровує на певні моделі відносин між людьми у різних соціальних сферах, зокрема у

гендерному аспекті. Проведення гендерної експертизи навчальних матеріалів повинно було відбуватися ще у 2009 році згідно з наказом Міністерства освіти і науки України №839 від 10.09.2009 р. Про впровадження гендерної рівності в освіту. На жаль, в силу об'єктивних причин прописані у наказі заходи не були реалізовані повною мірою і питання залишається відкритим.

Аналіз останніх досліджень. Проблемі гендерного компонента в навчальних матеріалах приділено увагу у дослідженнях таких науковців, як С. Вихор, Н. Генсіцька-Антонюк, Т. Говорун, Н. Городнова, Т. Дороніна, О. Кікінежді, О. Луценко, І. Мунтян, О. Остапчук, П. Фролов, О. Цокур та ін. Питання створення сучасного підручника стало об'єктом вивчення таких дослідників, як О. Бандура, О. Барановська, О. Жосан, Ю. Ковбасенко, В. Оліфіренко, К. Приходченко, З. Сікорська й ін. Численність наукових праць з означеної проблеми свідчить про її актуальність, проте багато питань залишаються не охопленими. Особливої уваги у зазначеному ракурсі, на нашу думку, заслуговують підручники з гуманітарних наук, зокрема з української літератури, тому що художня література є носієм моральних орієнтирів, маючих в основі національні традиції, погляди, цінності. У художніх творах відображено певну концепцію людини, світу, відносин, які школярі та школярки проєктують на особисте життя. Українська література – той предмет, який допомагає досягнути світові ціннісні надбання, зберігаючи свій етнос. Окрім того, художня література як один із видів мистецтва викликає емоції, переживання, що сприяє глибокому осмисленню отриманої інформації, адже «лише через емоції, почуття, хвилювання, любов, ненависть, через життя серця дитина усвідомлює світ цінностей» [4, с. 25].

Формулювання мети статті. Ціллю нашої роботи є висвітлення особливостей сучасного підручника з української літератури, з'ясування ролі його змісту і структури у формуванні гендерної культури підлітків.

Основна частина. На сьогодні, у час інформаційних можливостей, підручник поступово перестає бути основним джерелом інформації, проте саме він є посередником між педагогом і учнівською аудиторією, виконуючи освітню, розвиваючу та виховну функції. На період підліткового віку припадає акцентуація статеворольової ідентифікації дитини, внаслідок якої завершується формування норм, моделей поведінки, які нерідко є застарілими, стереотипізованими. Попри впровадження в дію низки законодавчих документів, спрямованих на регулювання гендерних відносин у суспільстві: Постанова «Про затвердження Державної програми з утвердження гендерної рівності в українському суспільстві на період до 2010 року» (2006 р.), Положення «Про Міжвідомчу раду з питань сім'ї, гендерної рівності, демографічного розвитку та протидії торгівлі людьми» (2007 р.), в Україні нерідко спостерігаємо патріархальну модель стосунків між статями. І одним із носіїв стійких гендерних стереотипів є підручник, вплив якого на самоусвідомлення дитиною своєї ролі важко переоцінити, адже «підручник – важливий інструмент соціалізації особистості, і – хай яким парадоксальним це може видатись на

перший погляд – від того, яким підручником користуються діти, значною мірою залежить їхній майбутній соціальний статус, місце в дорослому житті» [2]. Ілюстрацією сказаного може бути аналіз одного з останніх за виданням (2013 р.) підручників з української літератури [1]. Системою категорій аналізу стали як вербальні так і невербальні засоби навчання: ілюстративний матеріал, лінгвістичне поле, персони (стать) авторів літературних творів.

Перше, що бачать учні/учениці, це обкладинка підручника. В обраній нами для аналізу книзі вона є гендернозбалансованою – за партою сидять хлопець і дівчина. На малюнку наявні гендерномарковані атрибути (у дівчини заплетене в косу волосся, сережки, у хлопця – краватка і саме він тримає руку вгору, виявляючи активність).

З 12 митців, творчість яких подана для вивчення у класі, лише 1 авторка (Галина Малик), що у процентному співвідношенні становить 92% до 8%, що відображає хибне уявлення про мізерний творчий внесок жінок у розвиток літератури та імпліцитно підтримує стереотип про те, що художня творчість – прерогатива чоловіків. Співставлення персонажів також демонструє перевагу чоловічої статі.

Не аналізуючи наратив творів через об’єктивність їх добору згідно з Концепцією літературної освіти, відповідно до виховного потенціалу, естетичного наповнення, ідейного змісту художнього слова, ми маємо на увазі, що у тексті можуть бути відбиті гендерні стереотипи. Наприклад, у народній казці «Про правду і кривду» король обіцяє свою доньку хлопцеві, як трофей: «нагороджу тебе так, що не буде багатшого од тебе у світі, ще й дочку свою віддам за тебе» [1, с. 46]. Така ж позиція по відношенню до жінки відтворена в казці «Летючий корабель», в якій за царським указом «хто змайструє такий корабель, щоб літав, і приїде на тім кораблі, за того цар дочку віддає» [1, с. 61]. Відбувається закріплення патріархатних відносин, які діти зчитують й кодуєють у своїй підсвідомості. Прояв ознак маскуліності та фемінності спостерігаємо у запропонованому для школярства творчому завданні: «Прочитай портрет літературного персонажа. *Миколка, Прокопів хлопчик, такий школярик гарнесенький був: сумиренький, млявенький, як дівчинка...* Що ти можеш сказати про характер героя за такою портретною характеристикою?» [1, с. 159]. Порівняння хлопця з дівчиною зазначеними епітетами зміцнює стереотипне уявлення про жіночий та чоловічий характери. Жінка – емоційна, покірنا, гарна, чуйна; чоловік – сильний, мужній, сміливий, розумний.

На лінгвістичному рівні у аналізованому підручнику частіше відбувається використання гендернонейтральної форми дієслова II особи однини: «тримаєш», «вивчатимеш», «бачиш», «погоджуватимешся» тощо. Але прояв андроцентризму (зосередження уваги на чоловікові, який визначає сукупність основних вартостей домінуючої культури, де саме чоловіки, їх поведінка та цінності є джерелом норм (за М. Дмитрієвою) зустрічається в назвах рубрик: «Будь уважним до слова», «На допомогу справжньому читачеві» і у звертаннях до читачької аудиторії: «прочитай своєму однокласникові» [1, с. 10],

«кожен школяр знає» [1, с. 14], «запитання для однокласників» [1, с. 32], «поділися враженням з товаришами» [1, с. 41]. Така орієнтація на чоловічу частину класу певним чином наголошує на активності хлопців і пасивній ролі дівчат, що не відповідає дійсності й залишає дівчат поза увагою.

Яскравим проявом андроцентризму у підручнику є такий приклад: «У початковій школі ви читали багато літературних казок Івана Франка, Лесі Українки, Всеволода Нестайка та інших письменників» [1, с. 70]. Ряд митців, серед яких є жінка, узагальнено формою чоловічого роду – *письменники*, хоча Леся Українка, безумовно, письменниця. (Попутно відзначимо, що прикладі зворотної ситуації, щоб ряд прізвищ, серед яких були б чоловічі, узагальнили лексемою жіночого роду – відсутні. Припускаємо, що їх наявність сприйнялось би як помилка чи одрук. А на приведений приклад з підручника навіть не всі звернуть увагу, що свідчить про так би мовити замилене око, яке вже не помічає дисгармонії, про закоренілий гендерний стереотип, який продовжує діяти у сучасних підручниках).

Але хочемо акцентувати увагу на наявній у підручнику гендерній симетрії у деяких випадках звертань до аудиторії, наприклад: «розкажи про людей, від яких ти записав/записала легенди» [1, с. 32], «ти прочитав/прочитала три літературні казки» [1, с. 99], «читаючи літературні твори, ти, мабуть, звернув/звернула увагу» [1, с. 175]. Це наочний і, можливо, перший приклад реалізації гендерного підходу у викладі мовного матеріалу, що є позитивним зрушенням і, безумовно, дасть свої результати у встановленні гендерного балансу в навчальному просторі та поза його межами.

Аналіз зазначеного підручника демонструє наявні у ньому приклади гендерної асиметрії, які поступово можна і потрібно долати, щоб запобігти зміцненню у підлітків гендерних стереотипів у поглядах на ролі чоловіка і жінки в родині, професійній діяльності, суспільстві. Це можливо зусиллями укладачів/укладачок навчальної книги та вчителя/вчительки, які крізь призму свого світосприйняття репрезентують матеріали підручника підліткам. Важливою умовою на шляху перетворень в освіті є гендерна чутливість педагога, який/яка зможе трансформувати зміст художнього твору, допоміжних матеріалів підручника, не втрапивши їх виховного потенціалу.

Висновки. Отже, підручник з української літератури є потенційно вагомим інструментом у формуванні гендерної культури, егалітарної свідомості підлітків. Для цього однією з важливих вимог до складання підручника з української літератури має бути гендерна збалансованість його матеріалу. Підручник, при створенні якого враховано гендерну компоненту, не лише репрезентує знання з предмета, а й дає змогу сформуванню у дитини поняття про себе, перш за все, як про самодостатню особистість, безвідносно до її статі, що відкриває перед нею обрії самореалізації за своїми внутрішніми нахилами та потребами. Розуміємо, що на сьогодні питання гендерного паритету не можна вирішити швидко. Потрібні певні критерії, визначена система вимог до гендерної експертизи підручника. Проблема подолання укорінених

гендерних стереотипів у навчальній книзі залишається актуальною і потребує подальшої наукової розробки.

Література

1. Коваленко Л. Т. Українська література: підруч. для 5 класу загальноосвіт. навч. закладів / Л. Т. Коваленко. – К. : Видавничий дім «Освіта», 2013 – 288с.
2. Ковбасенко Ю. І. Викилики часу та вимоги до сучасного підручника літератури [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://archive.nbuv.gov.ua/portal/soc_gum/psp/2007_7/3_04.pdf
3. Національна стратегія розвитку освіти в Україні на 2012-2021 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.mon.gov.ua/images/files/news/12/05/4455.pdf>
4. Сухомлинська О. В. Сучасні цінності у вихованні: проблеми, перспективи / Сухомлинська О. В. // Шлях освіти. – 1996. – № 1. – С. 24–27.
5. Сухомлинський В. О. Вибрані твори. В 5-ти т. Т.1 / В. О. Сухомлинський. – К. : Радянська школа, 1976 – 654с.

References

1. Kovalenko L. T. Ukrayins`ka literatura: pidruch. dlya 5 klasu zahal`noosvit. navch. zakladiv / L. T. Kovalenko. – K. : Vydavnychiy dim «Osvita», 2013 – pp. 288.
2. Kovbasenko Yu.I. Vyklyky chasu ta vymohy do suchasnoho pidruchnyka literatury [Elektronnyi resurs]. – Rezhym dostupu: http://archive.nbuv.gov.ua/portal/soc_gum/psp/2007_7/3_04.pdf
3. Natsional`na stratehiya rozvytku osvity v Ukrayini na 2012-2021 [Elektronnyi resurs]. – Rezhym dostupu: <http://www.mon.gov.ua/images/files/news/12/05/4455.pdf>
4. Sukhomlynska O. V. Suchasni tsinnosti u vykhovanni: problemy, perspektyvy / Sukhomlynska O. V. // Shlyakh osvity. – 1996. – №1. – P. 24-27.
5. Sukhomlynskyi V.O. Vybrani tvory. V 5-ty t. T.1 / V.O. Sukhomlynskyi. – K. : Radyans`ka shkola, 1976 – pp.654.

Басюк Л. Б.

УЧЕБНИК УКРАИНСКОЙ ЛИТЕРАТУРЫ КАК СПОСОБ ФОРМИРОВАНИЯ ГЕНДЕРНОЙ КУЛЬТУРЫ ПОДРОСТКОВ

В статье актуализируется вопрос гендерно сбалансированного содержания учебной литературы, в частности учебника украинской литературы. Акцентируется внимание на роли школьного учебника в формировании гендерной культуры подростков.

Ключевые слова: гендерная культура, гендерная симметрия, содержание школьного учебника, образовательное пространство.

TEXTBOOK UKRAINIAN LITERATURE AS A METHOD OF FORMING TEENAGERS' GENDER CULTURE

In the article it's discussed the problem of gender-balanced content of the textbooks, particularly of Ukrainian literature textbooks, which has become actual in the mainstream adoption of pressing issue of gender parity in Ukraine. The analysis of the textbook for the 5th grade of secondary school is given in the aspect of the problem. Special attention is paid to the impact of the school textbook on sex-role socialization and its role in shaping of the gender culture of teenagers.

Keywords: *gender culture, gender symmetry, the content of school textbooks, educational space.*

УДК 37.048.4+331.548

СОЦІАЛЬНО-ПЕДАГОГІЧНІ ПРОБЛЕМИ ПРОФОРІЄНТАЦІЇ УЧНІВСЬКОЇ МОЛОДІ

О. О. Белошицький,
*кандидат педагогічних наук,
старший науковий співробітник лабораторії
трудової підготовки і політехнічної творчості,
Інститут педагогіки НАПН України*

В статті викладено результати дослідження щодо профорієнтації учнівської молоді. При цьому виокремлено, що у кожному суспільстві існує економічна потреба у неprestижних професіях проте при цьому відбувається їх недооцінка державою. Окрім того, необхідно враховувати, що учнівська молодь априорі не бажає обирати неprestижну працю. Одним із шляхів подолання цієї неузгодженості між потребами суспільства та бажаннями молоді можна вважати те, що профорієнтація на неprestижні професії за радянських часів визнавалася важливим державним завданням, проте такий підхід не може бути застосована в ринковій економіці. Таким чином, можна констатувати, що вчитель трудового навчання залишився сам на сам з проблемою профорієнтації учнів на неprestижні професії, і на сьогодні вчитель не має дієвого засобу, як орієнтувати на них учнівську молодь.

Ключові слова: *профорієнтація, трудове навчання, учні, неprestижні професії.*

Постановка проблеми. На сьогоднішній день актуальність профорієнтаційної роботи учнів, як ніколи гостро постала не тільки перед педагогами трудового навчання України. Із зміною політичного та економічного устрою